

भावना

(प्रधानव्यभिचारिप्रभृतयो भावशब्देनोच्यन्ते । यदुक्तं वाचिस्पदर्थे द्वितीयपरिच्छेदे ।
 “व्यभिचारिः प्रधानानि देवादिविविधा रतिः । उदुहमात्रः स्यादौ च भाव इत्यभिधीयते ।”
 भगवद्भाष्ये यथा,—
 “सुखदुःखविशेषाणां प्रेमसंख्यायुक्तान्वभाक् । रतिभिर्विचिन्तामाह्वयस्तदसौ भाव उच्यते ।”
 इति भक्तिरसान्तविष्णुः ॥३॥
 भावकः, पुं, (भाव एव स्वार्थे कन् ।) भावः । मानसो विकारः । इति हलायुधः ॥ (भवतीति । भू + कर्त्तरि क्तुम् ।) यत्तामये, चि । इति चंचिप्रसारः ।
 भावतः, चि, (भवत अयमिति । भवतु + क्तुम् ।) भवदीयः । श्रवणभक्त्यादौ प्रत्ययनिष्पन्नः । इति सिद्धान्तकौमुदी ।
 भावतुकः, चि, (भवतामयमिति । भवतु + “भवत-
 डङ्ङ्वौ ।” ४।२।११५ । इति ठक् ।) भवदीयः । भवच्छब्दात् ठक्प्रत्ययनिष्पन्नः । इति सिद्धान्तकौमुदी । यथा, भट्टिप्रचमसर्गे ।
 “भावत्वं इदं पृथक् स्तदस्मादपि सुधीवितम् ॥”
 भावनं स्त्री, (भू + चिच् + क्तुम् ।) भवम् । इति राजनिर्वण्डः । चान्ता इति भाषा । (भावे क्तुम् ।) भावना । इति मेदिनी । ने, १०१ । (यथा, वाचिस्पदर्थे १ परिच्छेदे ।
 “सुखदुःखादिभिर्भावैर्भावस्तद्भावभावनम् ॥”
 भावयतीति । भू + चिच् + क्तुम् । उताहके, चि । यथा, महाभारते । १ । २२४ । ४५ ।
 “इदं च यत् राजानं शङ्करो लोकभावनः । उवाच परमप्रीतः श्वेतकिं वृषवत्तमम् ॥”
 भावना, स्त्री, स्त्री, (भू + चिच् + क्तुम् ।) ध्यानम् । (यथा, गीतायाम् । २ । ६१ ।
 “नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना । न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥”
 पर्यायीचनम् । अधिवासनम् । इति मेदिनी । ने, १०१ । विविधा भावना यथा,—
 “विविधा भावना विप्र । विप्रमेतन्निबोध मे । ब्रह्मास्मा कर्मवन्धा च तथा चैवोभयात्मिका । ब्रह्मभावात्मिका ह्येका कर्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिका तथैवास्या विविधा भावभावना । वगन्नादयो ब्रह्मभावभावनया युताः । कर्मभावनया चान्ते देवाद्याः स्थापराचराः । चिरस्थगर्भादिषु च ब्रह्मकर्मोत्पत्तिरिति । बोधाधिकारयुक्तेषु विद्यते भावभावना ।”
 इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ।
 विविधभावनाश्रवणीवाक्कलापतदुपचारेण विविधा भावनेषुचते । एतद्दि हरेः स्मृतं रूपम् । अतः पररूपप्राप्तुपायत्वात् तत्र प्रथमं मनः सन्त्यज्यमिति भावः । भावना नाम ज्ञानविशेषज्ञा वाचना । तं विविधामपि ब्रह्मादिप्रतिपत्तिं ब्रह्मास्तेति । तामेव विषय-
 ज्ञेयविधेन विविक्तं ब्रह्मभावनात्मिकेति । भाव-
 भावना भावो वस्तु तद्विषया भावना विविधा ।

भाविनी

तत्र वयं ब्रह्मेव भावयामः । वयं कर्मैव कुर्मः । वदन्तुभयमिदमनुसन्धय इत्येवं त्रिविधा भावना । भावनायुक्तान् जीवानुदाहरति वग-
 न्नादय इति शाभ्याम् । इति तट्टीका ।
 भावबोधकः, पुं, (भावस्वरत्नादेर्बोधकः अयु-
 भावकः ।) अयुभावः । इत्यमरः । २।७।२१ । भावस्वर-
 रत्नादेर्बोधकः रूपको गुणक्रियादिरनुभावः । अयुभावायै प्रतीतियोग्यता नीयते रत्नादिरने-
 नेति अयुभावः यच् । तत्र रतेरनुभावाः लोचनपातुर्थ्यभूतेपादयः । हासस्य च कपोला-
 कुचनानासौतुपुलनादयोऽनुभावा एव अन्वया-
 नुमन्तव्यम् । किंवा भावानुभावयतीति अयु-
 अनुभावो सुखरागादिः । इति तट्टीकायां भरतः ॥
 भावहृत्, पुं, (भावः यत्ता हृत्तः प्रवृत्तोरस्मा-
 दिति । यदा, भावः हृत्तिः तत्र हृत्तः प्रवृत्तः ।) ब्रह्मा । इति स्वभावास्मायां स्मृतिः ।
 भावाटः, पुं, (भावं भावेन वाटतीति । षट् +
 षच् + वा ।) भावकः । वाधुः । निवेशः । कातुकः । गटः । इति मेदिनी । टे, ५९ ।
 भावानुगा, स्त्री, (भावं कर्मपदार्थमनुगच्छ-
 तीति । अनु + गम् + ङः । टाप् ।) छाया ।
 इति राजनिर्वण्डः ॥ (भक्त्यादिना अनुगते, चि)
 भावाजीना, स्त्री, (भावेण कर्मपदार्थेण आजीना ।)
 छाया । इति राजनिर्वण्डः ॥
 भावितः, चि, (भावते स्मृति । भू + चिच् + क्तुम् ।)
 वाचितः । प्राप्तः । इति मेदिनी । ते, १४० ।
 विशोचितः । (यथा, महाभारते । १२।१६।३८ ।
 “ये चैनं प्रतिपद्यन्ते भक्तियोगेन भाविताः ।
 तेवमेवात्मनात्मानं दर्शयन्नेव ब्रह्मवः ॥”
 चिन्तितः । मिश्रितः । भू क सुहिषिन्त्योर्मि-
 श्रये च इत्यस्मात् चान्तात् क्तप्रत्ययनिष्पन्नो-
 भवम् । (वमर्षितः । यथा, महाभारते । १ ।
 ५ । २२ ।
 “एतत् संक्षिप्तं ब्रह्मज्ञापनगणिकसिद्धम् ।
 यदीश्वरे भगवति । कर्मे ब्रह्मणि भावितम् ॥”
 “भगवति भावितं वमर्षितम् ॥” इति तट्टीकायां
 श्रीधरस्वामी । विज्ञातः । यथा, सुश्रुते चिकि-
 त्सितस्यापि । १ अध्याये ।
 “महातमान् वाक्येषु चोरे प्रादुर्भव-
 भावितम् ॥”
 भाविचं, स्त्री, (भवतीति । भू + “भूवादिगृभ्यो
 चिच् ।” उवा० ४ । १७० । इति चिच् ।)
 जेजोत्तम् । स्वर्गमन्त्रप्राप्ताजम् । इत्युवादिशेषः ।
 भाविनी, स्त्री, स्त्रीविशेषः । इत्यमरः । भावः
 ब्रह्मरचैराविशेषो विद्यतेऽस्याः भाविनी । इति
 तट्टीकायां भरतः । (यथा, हरिवंशे । ११०।३६ ।
 “वा हि तस्मात्तद्वत्त्वेन पत्नी ब्रह्मस्य भाविनी ।
 पतिव्रता युवोपेता रूपश्रीरनुगन्विता ॥”
 स्त्रीमात्रम् । इति राजनिर्वण्डः ॥ (कल्पस्य
 मातृगन्धानामन्ततमा । यथा, महाभारते ।
 ६ । ४६ । ११ ।

भाषा

“शतचयष्टा शताब्दा भगवन्दा च भाविनी ।
 वपुष्मती चन्द्रश्रीता भद्रकाशी च भारत ! ॥”
 वर्तमानप्रागभावप्रतियोगिनी च ।
 भाषी, [न] चि, (भविष्यतीति । भू + “भुवच् ।”
 उवा० ४ । ८ । इति णि । स च बिद्-
 भवति ।) भविष्यतृकाणादिः । वर्तमानप्राग-
 भावप्रतियोग्यतुपत्तिकः । यथा,—
 “वैरप्रतिपदा नाम तव भाषी महीश्वरः ॥”
 इति कार्तिकयुक्तातिपदमधिलब्ध वर्णि प्रति
 भगवद्भाष्यम् । इति तिथ्यादितत्त्वम् ।
 भाषुर्, स्त्री, (भवतीति । भू + “लवपतपदस्याभू-
 ट्षेति ।” ३।२। १५४ । इति उक्त् ।) मङ्गलम् ।
 (यथा, प्रद्युम्नविजये १ अङ्के ।
 “शक्र ! सर्वत्र कुशलमस्माकम् । अपि भाषुर्
 वः सुराणाम् ॥”
 तद्वति, चि । इत्यमरः । १ । १४ । २६ ।
 भाषुकः, पुं, (भू + उक्त् ।) नास्तीत्यौ भगिनी-
 पतिः । इति चैमचन्द्रः ।
 भाषुकः, चि, भवनाश्रयः । भवति यः । इति
 कर्त्तरि भूधातोर्लुक्प्रत्ययेन निष्पन्नः । रचयिष्य-
 भावनाचतुरः । इति श्रीधरस्वामी । यथा,—
 “निगमकल्पतरोर्मितं फलं
 सुकसुखादन्तद्वयसंयुतम् ।
 पितव भागवतं रसमालयं
 सुहृदो रविका सुवि भाषुकाः ॥”
 इति श्रीभागवते । १ । १ । ३५ ।
 लक्ष्यपणितप्रधानस्वल्पसुभगाऽऽश्रयोपपदभू-
 धातोर्भूततद्भाषार्थे कर्त्तरि वाच्ये सुकन्-
 प्रत्ययेन लक्ष्यभाषुक इत्यादयश्च निष्पन्नाः ।
 भाषं, स्त्री, अवयवभवितायम् । इति भूधातो-
 रवयवभाषार्थे भावे ल्यङ्प्रत्ययेन निष्पन्नम् ।
 यथा । विप्रेष सुचिना भाषम् । इति सुग-
 बोधकारकम् । प्रयोगदर्शनात् कर्त्तरि च तत्र
 चि । यथा,—
 “तस्य करवं नास्ति देवाधिष्ठितकर्मावः ।
 भावीत्यवयवं यद्वाचं तत्र ब्रह्माध्यवाधकः ॥”
 इति कालिकापुराणे ३८ अध्यायः ॥
 भाष, उ च वाचि । इति कविकण्ठहंसः ॥ (भा-
 षात्-वक्-सिद् ।) उ, भावते । च, च्यवीभवत्
 अवभावत् । इति तट्टीकायां दुर्गादायः ।
 भाषवं, स्त्री, (भाष् + भावे क्तुम् ।) कथनम् ।
 यथा । “संज्ञायौ भाषवं मिथः ।” इत्यमरः ।
 (यथा, सर्वदर्शनचन्द्रिकायां । आर्च्यतदर्शने ।
 “हास्यलोभभयोक्षोभप्रत्याख्यानेर्निर्नकारम् ॥
 आलोच्य भाषयिनापि भाषयेत् संतुष्टं व्रतम् ॥”
 भाषा, स्त्री, (भाष्यते शास्त्रव्यवहारादिना प्र-
 ष्यते इति । भाष् + “बुरोक्ष ङङः ।” ३ । ३ ।
 १०२ । इत्यप्रत्ययः । टाप् ।) रागिणीविशेषः ।
 इति हलायुधः । वाक्यम् । वाग्देवता । तत्-
 पर्यायः । ब्राह्मी २ भारती ३ गौः ४ वाक् ५
 वाक् ६ वरखती ७ व्याहारः ८ उक्तिः ९
 जपितम् १० भाषितम् ११ वचनम् १२ वचः